

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-02
O'ZBEK TILI LEKSIKASINING BOYISH IMKONIYATLARI**

Islomova E'zoza Yorqin qizi
Navoiy davlat universiteti magistranti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada o'zbek tili leksikasining boyish manbalari va imkoniyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Til taraqqiyotida ichki va tashqi omillarning o'rni, zamonaviy ijtimoiy jarayonlar ta'sirida yuzaga kelayotgan yangi so'z va ma'nolar, shuningdek, milliy tilni asrash va rivojlantirish masalalari yoritiladi. Tadqiqotda leksik boyishning tabiiy mexanizmlari asoslab beriladi.*

Kalit so'zlar: *leksika, so'z boyligi, til taraqqiyoti, neologizm, semantik kengayish, so'z yasalishi.*

Аннотация: *В данной статье научно анализируются источники и возможности обогащения лексики узбекского языка. Подчеркивается роль внутренних и внешних факторов в развитии языка, появление новых слов и значений под влиянием современных социальных процессов, а также вопросы сохранения и развития национального языка. Исследование обосновывает естественные механизмы лексического обогащения.*

Ключевые слова: *лексика, словарный запас, развитие языка, неологизм, семантическое расширение, словообразование.*

Abstract: *This article scientifically analyzes the sources and possibilities of enrichment of the Uzbek language lexicon. The role of internal and external factors in the development of the language, new words and meanings emerging under the influence of modern social processes, as well as the issues of preserving and developing the national language are highlighted. The study substantiates the natural mechanisms of lexical enrichment.*

Keywords: *lexicon, vocabulary, language development, neologism, semantic expansion, word formation.*

Til – millat tafakkuri va madaniyatining tirik ifodasidir. Jamiyat taraqqiy etar ekan, undagi ijtimoiy, siyosiy, madaniy va ilmiy o'zgarishlar bevosita tilga, ayniqsa, uning leksik qatlamiga ta'sir ko'rsatadi. O'zbek tili ham tarixiy taraqqiyot jarayonida uzluksiz ravishda boyib, yangilanib kelayotgan milliy tillardan biridir. Leksikaning

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-02**

boyishi tilning hayotiyliigi va zamon talablariga moslashuvchanligini belgilovchi muhim omil hisoblanadi.

Bugungi globallashuv sharoitida o'zbek tili leksikasining boyish imkoniyatlarini ilmiy asosda o'rganish, ularni ongli ravishda boshqarish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

O'zbek tili leksikasining boyish manbalari. O'zbek tili leksikasi asosan ikki asosiy manba hisobiga boyib boradi: *ichki imkoniyatlar va tashqi ta'sirlar*.

1. **Ichki imkoniyatlar asosida boyish.** Tilning o'z ichki qonuniyatlari asosida rivojlanishi eng tabiiy va barqaror boyish manbai hisoblanadi:

a) *So'z yasalishi.* Affiksatsiya orqali yangi so'zlar hosil qilish o'zbek tilida eng faol jarayonlardan biridir. Masalan, -chi, -lik, -dor, -simon kabi qo'shimchalar yordamida yuzlab yangi tushunchalar ifodalanadi. Bu jarayon tilning o'z tabiiy imkoniyatlarini namoyon etadi. Masalan:

Ish → ishchi, ishbilarmon, ishsiz

Ilm → ilmiy, ilmsiz

Raqam → raqamli, raqamlashtirmoq

Boshqar → boshqaruv, boshqaruvchi

b) *Semantik kengayish.* Mavjud so'zlarning ma'no doirasining kengayishi leksik boyishning muhim yo'li sanaladi. Masalan, avval aniq ma'noda qo'llangan so'zlarning ko'chma yoki abstrakt ma'no kasb etishi jamiyat tafakkuridagi o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liq.

Misollar:

Tarmoq — dastlab “to'r shakli”, hozir internet tarmog'i, ijtimoiy tarmoq

Oyna — “deraza oynasi”dan tashqari telefon oynasi (ekran)

Yuklamoq — “jismoniy yuklash”dan fayl yuklash ma'nosigacha kengaydi

Maydon — “ochiq joy” bilan birga axborot maydoni, siyosiy maydon.

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-02**

c) *Shevalar va og'zaki nutq manbalari.* Xalq shevalarida saqlanib qolgan ko'plab so'zlar adabiy til uchun boy manba bo'lib xizmat qiladi. Ularni ilmiy asosda tanlab, adabiy me'yor doirasiga kiritish leksikani tabiiy ravishda boyitadi.

2. Tashqi omillar ta'sirida boyish. Jamiyatning boshqa xalqlar va madaniyatlar bilan aloqasi natijasida o'zbek tiliga yangi tushunchalar kirib keladi:

a) *O'zlashma so'zlar.* Fan, texnika, siyosat va iqtisod sohalaridagi yangiliklar ko'pincha boshqa tillar orqali nomlanadi. Biroq bunday so'zlarning o'zbek tili fonetik va grammatik tizimiga moslashuvi muhim sanaladi. Bunga misol sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

Kompyuter, internet, skaner, bank, kredit, loyiha, telefon, ekran, signal.

Bu so'zlar o'zbek tilida fonetik va grammatik moslashuvga uchragan:

Kompyuterlar

Internetdan foydalanmoq

Loyihalash

b) *Tarjima jarayonlari.* Boshqa tillardagi ilmiy va badiiy asarlarning tarjimasida natijasida o'zbek tilida yangi iboralar va terminlar shakllanadi. Bu jarayon tilning ifoda imkoniyatlarini kengaytiradi. Masalan:

Globalization → *globallasuv*

Artificial intelligence → *sun'iy intellekt*

Human factor → *inson omili*

Mass media → *ommaviy axborot vositalari*

Zamonaviy leksik jarayonlar. Bugungi kunda axborot texnologiyalari, ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalari leksik yangilanishning tezlashuviga sabab bo'lmoqda. Natijada neologizmlar tez paydo bo'lib, tezda iste'moldan chiqib ketishi ham mumkin. Shu bois leksik boyish jarayonini faqat miqdoriy emas, balki sifat jihatidan baholash muhimdir.

Leksik boyish va til madaniyati. Til boyishining bosh mezon — uning milliy ruhni saqlab qolishidir. Har qanday yangi so'z yoki ma'no tilning ichki qonuniyatlariga zid bo'lmasligi, nutq madaniyatiga xizmat qilishi lozim. Ongsiz o'zlashmalar tilning tabiiy rivojiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-02**

O'zbek tili leksikasining boyish imkoniyatlari keng va serqirradir. Ichki imkoniyatlardan oqilona foydalanish, tashqi ta'sirlarni tanqidiy yondashuv asosida qabul qilish orqali tilning tabiiy taraqqiyotini ta'minlash mumkin. Leksik boyish – bu tilning tirikligidan dalolat beruvchi jarayon bo'lib, u milliy tafakkur, madaniyat va ilm-fan bilan uzviy bog'liqdir. Shu bois o'zbek tili leksikasini boyitish masalasi doimo ilmiy e'tibor markazida bo'lishi zarur. Shuningdek, zamonaviy davrda leksik boyish muammolariga ham yechim topish zarur. Bugungi axborot asrida leksik yangilanish tezkor, ammo ba'zan beqaror xarakter kasb etmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar orqali kirib kelayotgan ayrim birliklar qisqa muddatli bo'lib, til me'yoriga mos kelmaydi. Shu sababli leksik boyish jarayonida me'yoriylik, maqsadga muvofiqlik va milliylik mezonlari ustuvor bo'lishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, O'zbek tili leksikasining boyish imkoniyatlari tilning ichki imkoniyatlari va tashqi omillar uyg'unligi asosida amalga oshadi. Eng muhim jihat shundaki, bu jarayon tilning tabiiy rivojiga xizmat qilishi, uning milliy qiyofasini saqlab qolishi lozim. Leksik boyish tilning tirik va faol tizim ekanini ko'rsatadi, biroq bu jarayon ilmiy asosda boshqarilmasa, til madaniyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi ham mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdurahmonov G'., Rustamov A. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: O'qituvchi, 1980.
2. Abdurahmonov G'. O'zbek tili leksikologiyasi. – Toshkent: Fan, 1981.
3. Begmatov E. O'zbek tili leksikasi. – Toshkent: Fan, 1985.
4. Begmatov E. Hozirgi o'zbek adabiy tilining leksik qatlamlari. – Toshkent: Fan, 1990.
5. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002.
6. Hojiyev A. O'zbek tili morfemikasi va so'z yasalishi. – Toshkent: Fan, 1992.
7. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet, 2006.
8. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining etimologik lug'ati. – Toshkent: Universitet, 2000.